

Thienemann időskori gondolkodásáról, illetve tudatműködéséről alkothatunk képet. Pedig erre nagy szükség volna, hiszen Thienemann viszonylag kevés számú publikációt jegyzett (melyek egy része ráadásul korábbi műveiből készített kollázs, zanza vagy palimpszeszt), és ezeknek az ambivalens megfogalmazásokban, sőt önellentmondásokban bővelkedő szövegeknek az értelmezése komoly kihívást jelent. Egy példa: „*De volt ismeretlen, kiadatlan, értékes anyag is. A kiadatlan anyagból most különösen egy részletre emlékszem. Goethének egy szinte jelentéktelennek látszó pár szavas levélkéje Frau von Steinhez. A levélke kiadatlan volt, rövidsége miatt úgy látszik elkerülte a szakértők figyelmét. Pedig ez a pár soros írás rendkívül fontos dokumentum. Goethe Karlsbadból küldte Frau von Steinnek, aki plátói szerelme volt. Ez a levélke szakítás volt. Goethe titokban, senkinek sem szólva, incognito Karlsbadból megszökött Olaszországba. Italienische Reise. Mégis hogy adta tudtul szökését Frau von Steinnek? Hívósen, mondhatnám szívtelenül. Azt írta e pár sorban, hogy elmegy (nem mondta, hová) »damit ich der Erde näher komme von der wir genommen sind« [hogy közelebb kerüljek a földhöz, amelyből vétettünk]. – Ez magyarul azt jelenti, hogy elege volt a weimari rokokó udvartartás ceremóniás életéből, aminek szükségszerűen részese volt – és természetesen, ősi, »down to earth«, normális életforma után vágyódik. Mai pszichológiai belátásom szerint ez azt jelenti, hogy a plátói szellemi kapcsolat után normális, egészséges, szexuális partnert keres, mert Frau von Stein, krónikus méhgyulladásával, ennek nem volt nevezhető. Weimari Frau von Stein nem titkolta fölháborodását.*” (95.) Thienemann BRIEFE AUS DER GOETHEZEIT című tanulmányában (*Ungarische Rundschau*, 1913. 823–858.) idézte a levelet, de a hozzá fűzött rövid kommentárjában semmi ilyesmire nem utalt. Persze elképzelhető, hogy ekkor még jobban ügyelt arra, hogy betartsa a határokat, főleg, hogy az egyetemi előrelépést is szolgáló filológiai dolgozatról van szó (hogy magánéletében nem volt prúd, ami megint csak visszaemlékezéseiből tudható, az ebből a szempontból nem mérvadó). Ilyesfajta példát hoz Havasréti József is: A „POÉTIKAI KÖZVETÍTÉS” KONTEXTUSAI THIENEMANN TIVADAR ÉS MARÓT KÁROLY ÍRÁSÁIBAN. *Helikon*, 2008/2–3. 146–147. Megítélésem szerint sok mindenre inkább a tudományos pályán általa elindított fiatalok az ő bábáskodásával született műveiből (például Lengyel Béla a főleg Halász Előd könyveiből) következtethetünk.

8. Az önéletrajzi feljegyzések tanúsága szerint ez esetleg már korábban foglalkoztathatta. Gagger Róbert kapcsán írta: „Emlékszem, egyszer azt kérdeztem tőle: Itt Berlinben már mindent elértél. Mit fogsz még csinálni? Azt válaszolta: Amerikába megyek. Megszervezem az amerikai magyarságot és az amerikai magyar kultúrát és tudományt.” (39.)

9. Thienemann e kijelentését szövegkörnyezetéből kiragadva teszi szóvá Miskolczi Ambrus: SZELLEM ÉS NEMZET. Napvilág Kiadó, 2001. 71.

10. Ezt a mozzanatot Dávidházi Péter is kiemeli (8.): „*Vajon manapság [...] hányan volnának hajlandók ilyesmit akár csak maguknak bevallani, nemhogy papírra vetni.*” Én érzek némi keresettségét, túlzást a történet előadásában. Máshol azzal indokolja törekvése helyességét, hogy Petz Gedeon természetén epigon volt – jellemző módon fontosnak tartja megemlíteni, hogy impotens volt –, mások elől foglalta el a helyet, akik méltók lettek volna ehhez a pozícióhoz. (89.)

Balogh Tamás

„UTÓPIA NYELVE EZ, VAGY HA NEM, HÁT NAGYON ÚGY HANGZIK”

François Rabelais: *Pantagruel*

Gulyás Adrienn fordítása

Osiris, Diákkönyvtár, 2010. 240 oldal, 980 Ft

Egy új Rabelais-fordításról nem beszélhetünk anélkül, hogy ne „sajnálkozzunk” azon, hogy Rabelais milyen sokáig (talán mind a mai napig) nem vált részévé a magyar olvasó világirodalmi tájékozódásának.

François Rabelais „mindenevő”, bölcs óriásokról szóló öt könyve, ez a satirikus humanista enciklopédia, különös és mulatságos lovagregény-paródia természetesen számos fordítási nehézséget felvet. De hát a Shakespeare- és Dante-fordítások is szolgálnak nehézségekkel – igaz, másféllel –, ám ezek a fordítások mégiscsak a magyar irodalmi emlékezet részei lettek. Vajon akkor Rabelais miért maradt nálunk mindvégig kicsit idegen? Miért nem sikerült nekünk, magyar olvasóknak érintkezési pontot találnunk ezzel a művel?

Pedig Rabelais „meghonosításával” próbálkoztak már ófrancia irodalomban jártas professzorok (Süpek Ottó), alanyi költők is (Faludy György), nagy reményű, a műfordításba épp csak belekóstoló fiatal fordítók (Kemény Katalin) is. A nagy étvágú óriások kalandjaiból született már színpadi mű (Thália Színház), tündérmese-átírat (Komor András), átköltés, filológiaiag hű, archaizáló vagy éppen modern nyelven megszólaló fordítás. Megjelentek belőle részletek, és megjelent – mégpedig többször, többféle megközelítésben – a teljes mű is. Most Gulyás Ad-

rienn tollából végre napvilágot látott egy minden tekintetben lendületes, jól olvasható, karakteres, emellett filológiaiilag is gondos fordítás.

A nem lebecsülhető fordítási nehézségeken túl vajon mi lehet(ett) az oka a mű „idegenségének”? Miért nem akartuk Rabelais-t *korábban* megérteni?

Maga a sok-sok nyelvet, sok-sok kifejezőmódot ütköztető Rabelais-mű is számtalanszor utal a megértés, a fordítás és a közvetítés problémájára. A Panurge felbukkanását bemutató jelenetet a megértés és egyáltalán a fordítás „tükrének” is tekinthetjük. Panurge egyszer csak megjelenik Párizsban Pantagruel és kísérete előtt, és arra a hétköznapi, franciául elhangzó kérdésre, hogy mi járhatban van, germánul, spanyol-mór keveréknél, baszkul, görögül, hollandul, héberül, dánul is megfelel. A hétköznapi kérdésre egy hétköznapi válasszal: éhes, egy falat kenyeret szeretne. Pantagruel és barátai egy szavát sem értik, és még azt is csak több-kevesebb sikerrel találgatják, hogy éppen melyik nyelven beszél. Ám végül is eloszlik a mulatságos félreértés: Panurge megszólal Pantagruel anyanyelvén.

„– Az ég szerelmére, barátom, nem beszél franciául? – mondta Pantagruel.

– De igen, uram – válaszolta a jóember –, Istennek hála! Francia az anyanyelvem, és számomra ez a legtermészetesebb nyelv, mert Francia-hon virágoskertjében, Touraine-ben születtem és cseperedtem...”

A soknyelvű csodálény, a fantasztikus Panurge csak egy nagyon mindennapi dolgot kér: „Könyörgök, hozasson enmi!” A csillapíthatatlan éhségű óriások világában ez a leghétköznapiabb kérdés. Összetartozunk, cimborá! Olyan vagyok, mint te – ezt sugallja Panurge válasza. Az idegenség ellenállhatatlan varázsa nem feledtetheti el a közöset.

Persze a móka után Panurge, a csodálatos kaméleon már nem is számít köznapi kéregetőnek. A meghökkent Pantagruel biztosítja is, hogy ezentúl „elválaszthatatlanok leszünk, mint Aineiász és Akhátész”.

Ez a kis jelenet a több száz éves művek közvetítésének nehézségeit is példázza. Az idegenség csak az ismerőssel, a megszokottal együtt lehet hatásos és szeretetre méltó. Ám mi, az ezredfordulón élő, nem Rabelais-n szocializálódott olvasók hogyan ismerjünk rá ebben a „nyársforgató enciklopédiában” (Németh László kifejezése)

az ilyen *pofonegyszerű*, a mi világunkra vonatkozó összefüggésekre? Ugyan mit kérhetne *mitőlünk*, a mai magyar olvasóktól Panurge? Hiszen ez a világ nem a mi világunk. Hol van már az az avított lovagregényvilág, az a humanista könyvmolykultúra és az a késő középkori egyházas vaskalaposság, amit Rabelais (és különösen leg-ravaszabb, legkőrmönfontabb hőse, Panurge) lelkesen parodizál? Meglehet, *követni* tudjuk Rabelais utalásait – ebben nagyon sokat segítenek a fordító kiváló jegyzetei –, de *saját tapasztalatunkként felismerni* már nemigen. Ki szeret úgy nevetni, hogy a fél szemével minduntalan a lapalji jegyzeteket kell pásztáznia?

És talán nem is csak a szokásos kulturális nehézségekkel kell számolnunk. A nyugati magaskultúrára *felnező*, azt feltétel nélkül csodáló vagy azt zsigerből *elutasító*, tehát mindig is *vagy-vagyban* gondolkodó magyar olvasónak talán nehéz elfogadnia egy olyan művet, amely arisztokratikus és populáris kulturális jelenségek örökös egymásba játszását, vidám egymás mellett élését hirdeti. Én úgy vélem, végső soron ez lehetett az oka Rabelais mind ez idáig tartó „idegenségének”. Mi nem szoktunk hozzá az *is-ishez*, mint Rabelais vidám, a népi és udvari örömeiket egyaránt kedvelő óriásai.

Nem mintha a mi kultúránk nem szolgálna elég szatírára méltó jelenséggel. Hiszen a *mi* posztmodern tudományosságunk, médiavircsaftunk, irodalmunk, nyelvhasználatunk is van olyan mulatságos, mint ez a feledésre ítélt, késő középkori, kora humanista, arisztokratikus vagy populáris kultúra. Ez lehetne az a „falat kenyér”, amit *közös tapasztalatként* ismerhetnénk fel a beszélgetés végén. Ám a magyar műfordítás-hagyomány nem nevezne szabályos fordításnak azt, ahol a szerző nyíltan „aktualizálna”, ha celebecskékkel helyettesítené be az Artúr-lovagokat, ha a humanista tudorok álarcában mai megmondóembereket pécézne ki, vagy ha nyíltan utalna a kelet-közép-európai kulturális miliőre.

De a *tilos* és a *szabad* között nincs éles választóvonal. Egy műfordítás (minthogy a műfordítás szükségszerűen *hortárs* alkotás is) mindig a *saját valóságunkra* vonatkozik – mert olvasás közben úgyis arra vonatkoztatjuk, mást nemigen tehetünk. A műfordító áttetszővé teheti saját szövegét, megkönnyítheti – ha akarja – az olvasó termékeny „félreértését” akkor is, ha nem halmozza a neologizmusokat, akkor is, ha nem ak-

tualizálgat lépten-nyomon, ha nem „költ bele” a szövegbe, ha nem csinál Pantagruelből vagy Panurge-ből egy XXI. század elején tébláboló egyetemistát. Az ilyen áthallásokon is múlik, hogy egy fordításból eleven kortárs mű lesz-e vagy pedig csak egy cím, egy tétel a világirodalom olvasmányjegyzékében.

Nézzük csak a „jelek háborúját”, Panurge és az angol professzor híres vitáját! Egy angol tudós érkezik ugyanis Párizsba, hogy megmérkőzhessen Pantagruellel, aki amúgy nemcsak kíváncsiságot, hanem *olthatatlan* érzéki vágyat is kelt mindenkiben. Születésekor már a bábák is így kiáltanak fel: „*annyt iszunk majd, amennyit nem szégyellünk*”, de a felnőtt Pantagruel is ilyen csodálatot vált ki a tudomány képviselőiből – a pusztá méreteivel. „*Ha a tudás és a bölcsesség tapintható és emberi szemmel látható alakot öltene, mindenki rajongva imádná*”, kiált fel az angol, mikor először megpillantja Pantagruelt.

És a Navarrai Kollégium dísztermében sajátos tudományos paradigmaváltás tanúi leszünk. A megismerés lázában vagy inkább szomjában élő angol „jelháborúra” (jelbeszéddel lefolytatott tudományos disputára) hívja ki a „csodálatos” Pantagruelt, vagy ha őt nem is, akkor legalább Panurge-öt. Ezt a csatát Panurge meg is nyeri: az angol tudós nyilvánosan elfingja, öszszeszarja magát, és a performance végén – a „szaktudósok” zajos tetszésnyilvánítása közben – ő maga jelenti be ellenfele, Panurge győzelmét. Sőt arra is kész, hogy tanulmányban örökítse meg a viadal emlékét: „...*írásba fogom foglalni minden állításunkat és végkövetkeztetésünket, nehogy valaki azt higgye, zagyvaság volt az egész...*”

Ezt a tudományos viadalt igen sokféleképpen interpretálhatjuk. A tudományos semmitmondásra Panurge a legteljesebb *semmit mondással* válaszol: szó szerint „megfingatja” ellenfelét. A jelenet egyfajta sajátos angol–francia nemzeti párbaj is, amelynek a koreográfiájában nem nehéz észrevenni a hetvenkétő ördög megréflálásáról szóló népmeséket is. (A párizsiak úgy beszélnek az angoloról, hogy az „*maga a vauvert-i ördög*”). Nemigen tudjuk, hogy mit jelentenek Panurge jelei a vita során (kitátja a száját, fújtat, miközben nyilvánosan húzogatja azt a bizonyos többszínű szalagokkal díszített „*tríszmegisztozi gatyapóccét*”), ám talán okkal vélhetjük úgy, ez a sok trágárság az angol szexuális gatlásaira, netán a homoszexualitására utal. (A nyilvánosan „be-

szarotott”, azaz „megkönnyebbült” angol hálálkodása is mintha ezt erősítené.)

Ez a roppant trágár és mulatságos jelenet a fordításban is roppant trágár és mulatságos. A tudományos ellenfelek, a párbajhősök „*embelesen finganak*”, „*ecetet pisálnak*” és bűzlenek, mint akik „*bakot nyúztak*”. Semmi finomkodás, semmi eufemizmus. Ennyi alpáriság mellett különösen jól érvényesül az angol tudós fennkölt halandzsája, tekintélyelvű tudományos utalásai, SZENTÍRÁS-idézetei, ünnepélyes fogadkozásai, (látszólagos) önbizalomtól duzzadó körmondatai. A fordítónak „emberes” humora van, nem tagadhatjuk.

A *szorbonacchusok* gyülekezete, a mindenféle blöffnek hajbókoló, a mindenféle újdonságtól magát összeszaró (mi több, „*boldogan összeszaró*”) tudományos világ rajza állhatna legközelebb egy kelet-közép-európai értelmiségi mindennapos élettapasztalataihoz. De a fordító mintha tudatosan kerülne minden gunyoros áthallást. Lehet, hogy bizonyos fordítói felfogás szerint dicséretes – „*nem adja meg magát az olcsó hatáskeltésnek*” –, de én úgy gondolom, az ilyen önmegtartóztató szigorból is megárt a sok. Egy-két áthallás igazán „emelne” az angol tudós szónoklatán.

Gulyás Adrienn a latin idézeteket természetesen ebben a párbeszédben is meghagyja, és lábjegyzetben közli a fordításukat. Ez kétségkívül így pontos. No de a lábjegyzetek bogarászása közben elvész az egymástól különböző nyelvi regiszterek brutális szembesítése! Véleményem szerint bocsánatos bűn lenne legalább a SZENTÍRÁS-idézeteket lefordítani, és a latin eredetit csak lábjegyzetben megadni. Nemcsak azért, mert a mai olvasó jóval távolabb áll attól a latin (egyházi vagy humanista) műveltségtől, mint Rabelais kortársai, hanem mert a XVI. századi franciáknak, Rabelais szereplőinek nem is állhatott a rendelkezésükre elterjedt anyanyelvi SZENTÍRÁS.

Ugyanez vonatkozik a francia szólásokra vagy közmondásokra. A jelenetben kulcsfontosságú, a „tudományos párbajt” népi kontextusba helyező vauvert-i ördögre való utalás semmit nem mond a magyar olvasóknak. A kifejezés a mai francia olvasóknak nem teljesen ismeretlen, hiszen a mai francia nyelvben még él az *au diable Vauvert*-fordulat. Mi, magyar olvasók viszont szegényebbek lettünk egy jó szójátékkal vagy

fordulattal. Érdeemes-e hát ilyen esetekben is megmakacsolni magunkat, lábjegyzetekben magyarázkodni, nem volna-e jobb egy szójátékot kreálni vagy egy magyar mondásra hivatkozni?

Bármilyen ízesek is a fordító leleményes, a népi ponyvák szikráit idéző fordulatai, ez a hang nem könnyíti meg, hogy Rabelais világában a sajátunkra ismerjünk. A mai magyar nyelvben ugyanis a népiesség, a tájszavak ma már nem okvetlenül ellenkultúrát jelentenek. Egy-két finom utalás a *mi* intellektuális hablatyolásunkra, a *mi* vesszőparipáinkra, a *mi* diskurzusainkra milyen üdítő lenne! Ám azért találunk a későbbi fejezetekben néhány ilyen finom utalást. Például mikor a végszóban az elbeszélő a murcitoló öszszezavart *agyregisztrerei* miatt sopánkodik.

Faludy nem vállalta a „szabályos fordítás” igáját, nem tartotta meg Rabelais tájnyelvi fordulatait, ámde az ő átköltése mégis szárazabb és élettelenesebb és, ami a fő, mérhetetlenül *egyhangúbb*, mint Gulyás Adrienn filológiaiilag is pontos fordítása. Ez nem is meglepő: hiszen nincs annál *sikamlósabb*, mint a populáris és arisztokratikus kultúra, tájnyelv és választékos udvari nyelv, magas tudomány és evés-ivás, „szarománia” vidám egymásba játszása. A fiatal műfordító, még túlzott szigora ellenére is, sokkal több spektrumát idézi meg a mai magyar nyelvnek – és ezzel együtt természetesen a korabeli francia műveltségnek is –, mint Faludy.

És mennyi-mennyi fordítói leleményre bukkanunk a felsorolásokban! Egy-egy ilyen *pantagrueli* felsoroláshuhatagban szinte a magyar nyelv minden regiszterét felismerhetjük! Gulyás Adrienn, a fordító nemcsak érzékelteti, hanem egyenesen megeleveníti azt a nyelvi-kulturális habzsolhatnékot, ami a rabelais-i felsorolásokat élteti. Episztemon túlvilágról szóló beszámolójában: „*A dán Ogier kardműves volt, / Tigranész király tetőfedő, / restauráló Galien pocokhajhász, / Aymon négy fia foghúzó / Callixtus pápa pinafodrász...*” vagy „*Traianus békapecér volt, / Antonius lakáj, / Commodus borostánfajragó, / Pertimax diópuoló, / Lucullus pecsenyesütő, / Justinianus ószeres, / Hektór kukta, / Akhilleusz kévekötő, / Kambüszész öszszvérhajcsár, / Artaxerész potyaleső...*” Nem volt még olyan Rabelais-fordítás a magyar irodalomban, amelyik ennyiféle hangot szólaltatott volna meg, mint Gulyás Adrienn Rabelais-ja.

Hogyan sikerülhetett mindez? A műfordítók képmutató pillanataikban gyakran beszélnek

úgy magukról, mint a világirodalom napszámosságairól, a magyar irodalom alázatos, szerény katonáiról, akik minden invenciót a forrásszövegnek tulajdonítva gondosan elhárítanak maguktól minden költői dicsőséget. Ám egy *ekkora* vállalkozásnál – és úgy hírlík, Gulyás Adrienn nemcsak a PANTAGRUEL-t, hanem Rabelais másik négy könyvét is lefordítja – ilyen felvetésnek még a gondolata is neveléses volna.

A Rabelais-filológia megismerése önmagában is egész embert kívánó feladat, a Rabelais-fordítás, különösen a jó, az ennyire ihletett fordítás pedig megköveteli, hogy a fordító – egy, a molekuláris gasztronómiában jártas mesterzakács módjára – öszszetevőkre, ízekre, molekulákra bontsa a magyar nyelvet, hogy a magyar nyelvi hagyományt újraalkotva úgy *tehesen, mint-ha* a *mi* nyelvben programozott műveltségünknek is része lenne a lovagregény-irodalom, a latin humanista kultúra. Ez pedig mindenképpen költői invenciót és költői bátorságot kívánó feladat. Azt is mondhatnánk, *férfimunka*.

Gulyás Adrienn, akárcsak a „teljes mű” első magyar fordítója, Kemény Katalin, fiatal nőként vágott bele a Rabelais-fordításba. (Ezek után meg is kérdezhetnénk: van-e olyasmi, mint *női irodalmi ízlés*?) A Kemény-fordítást illető kritikák, így Komor András 1937-es, a *Nyugatban* megjelent, meglehetősen vállveregető bírálata is, igencsak leereszkedő módon utalnak a fordító korára és nemére, mi több, „*lányos szemérmességére*”... De azért az ilyen, ma már komikus sztereotípiákon túl is felvetődhet az olvasóban a kérdés, vajon milyen *személyes* invenciók készítenek arra egy fordítót – akár fiatal, akár öreg, akár nő, akár férfi –, hogy éveket áldozzon Rabelais-ra az életéből? Talán a nyugati egyetemeken szerzett tapasztalatai, az ott tapasztalt – a mienknél jóval könnyedebb, jóval kevésbé görccsös – kulturális relativizmus inspirálta? Hiszen a fordító nem légüres térben, nem elefántcsonttoronyban, nem a forrásszöveggel „összezárva” dolgozik. Bármilyen sokat gondoljunk a fordítói invencióról, azért nem kizárólagosan ezen múlik egy fordítás sikere. Egy jó fordításnak, a magyarul is *eleven* Rabelais-nak ugyanúgy szólnia kell a XVI., ahogy a XXI. századról.

Vajon miért 2010-ben jött el a magyar irodalomban a szatirikus öszszegzés ideje? Talán ezekre a kérdésekre nem is lehet most még válaszolni.

De bármik legyenek is az okok, csak azt kívánhatjuk, hogy a fordító lendülete Gargantua és Pantagruel legutolsó kalandjáig kitartson.

Bánki Éva

ESZTÉTIKA ÉS POLITIKA EGYÜTTÁLLÁSAI

Szécsényi Endre: *Szépség és szabadság. Eszmetörténeti tanulmányok*
L'Harmattan, 2009. 216 oldal, 2200 Ft

Határozott programot sejtet Szécsényi Endre esztéta, eszmetörténész tanulmánykötete. A szépség és a szabadság fogalma kerül egymás mellé a könyv címlapján, nyilván nem véletlenül. A szerző ugyanis épp egy olyan politikai-esztétikai hagyomány bemutatására vállalkozik, mely e két fogalmat állítja középpontjába, s melynek érvényességéről ő maga is mind a mai napig, úgy tűnik, meg van győződve. Épp e meggyőződése teszi írásait is meggyőzővé. És ebben az értelemben tekinthető a kötet egyszerre történeti rekonstrukciónak és programírásnak.

Szécsényi programja persze nem lepi meg azt, aki ismeri a középgenerációhoz tartozó, az ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézetében dolgozó kutató tanár életművét. Már doktori disszertációja, mely az Osiris Kiadó DOKTORI MESTERMUNKÁK sorozatában jelent meg 2000-ben, alcíme szerint is arra vállalkozott, hogy a XVIII. századi Anglia esztétikai politikáját bemutassa. Ebben a kötetben is Hume és Burke állt az ifjú szerző érdeklődése középpontjában. Később Lord Shaftesbury egyik kulcstanulmányát adta ki és látta el nagyon használható, de megint programatikusan utószóval (SENSUS COMMUNIS. ÉSSZÉ A SZELLEMEK ÉS A JÓ KEDÉLY SZABADSÁGÁRÓL). Közben e recenzió szerzőjével társszerkesztésben a hazai felvilágosodáskutatók legjellemzőbb munkáit tette közzé az angol nyelvű olvasótábor számára. Végül, de nem utolsósorban, a recenziált kötetel szintén szoros összefüggésben, a sajnálatosan korán elhunyt kolléga, Kisbali László tanulmányköteteit rendezte sajtó alá. Előkészületben van továbbá egy kötet Bartha-Kovács Katalinnal, mint szerkesztő-

társsal a tudom-is-én-micsoda felvilágosodás kori fogalma körül kialakult diskurzusról.

A Kisbali-tanulmánykötetet és Szécsényi saját válogatását azonban nem csak a tematikus hasonlóság vagy a megjelenés ideje köti össze. Szécsényi épp elhunyt kollégája emlékének ajánlja ugyanis eszmetörténeti tanulmánykötetét. Két okból is tanulságos ez az ajánlás. Egyrészt azért, mert Kisbalihoz tanítványi viszony fűzi Szécsényit: „Kisbali László a tanárom volt a pécsi egyetemen a múlt század nyolcvanas éveinek második felében, tehát kevés híján huszonöt éven át tartott az ismeretségünk itt, a Hold alatti világban. Akkor a harmincas éveinek az elején járt. Tanított nekünk szociológiát (Durkheimtől az etnometodológusokig), esztétikatörténetet (Graciántól Gadamerig), művelődéstörténetet (a reneszánsz hermetizmustól a szabadkőműveséig) és még sok egyebet...” Szécsényi mondatai a Kisbali halálakor írt nekrológiájából valók, nem csoda, ha hangja elérzékenyül: „Mintha valójában mi lettünk volna inkább az életműve, ez a sokféle indíttatású, tehetségű, érzékenységgű és lelkialkatú ember, bölcseszek és képzőművészek. Mindnyájan megfértünk a szívében, bármennyire mások voltunk is, bármennyire máshogy váltottuk is be – vagy éppen nem – a hozzánk fűzött reményeket. Sokunk és sokszor ült a Visegrádi utcai lakás nagy foltjében, jó volt ott lenni: Laci, Ica, a gyerekek, olykor a Nagymama. Mindig kapott az ember valamit: könyvet, biztatást, ötletet, feladatot és ebédet is, ha úgy adódott.” Talán furcsállja az olvasó, hogy e személyes hangú sorokat miért idézem ilyen részletesen. Pedig jó oka van annak. Egyrészt, mert Szécsényi bizonyos szempontból mintha Kisbali félbemaradt életművét írná tovább, tanítványa mesterét. Másrészt pedig azért, mert Kisbali, aki ott bábáskodott a *Beszélő* környékén annak születésekor, a félbemaradt magyar liberalizmus egyik háttéralakja volt, s örökre annak beteljesületlen ígérete maradt. Szécsényi Endre kötetét tehát talán nem teljesen félreértés e felől a hagyomány felől is olvasni, még ha a szerző explicit módon ebbe az irányba – szintén jó okkal – csak nagyon óvatosan mutat is. A kötet előszavában ilyesmiket olvasunk az összeválogatott tanulmányokról: „*bízom abban, hogy a nyájas és jóindulatú Olvasó fel tud majd fedezni bennünk néhány közös szót*”. Ugyanebben az előszóban még néhány kolléga neve is előkerül: Harkányi András, Kisbali László, Radnóti Sándor és Wesely Anna. Ezek a nevek, melyek az ELTE-hez és főként annak Esztétika Tanszékéhez kötőd-